

20. Черняк Е. Б. Времен минувших заговоры / Е. Б. Черняк. – М., 1994. – С. 16-19.
21. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : лекции / Н. С. Таганцев. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – СПб., 1902. – Т. 1. – С. 352.
22. Соловьев Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права / Э. Ю. Соловьев // Квинтэссенция: Философский альманах / сост. : В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. – М., 1990. – С. 219, 222-223.
23. Лукашук И. И. Международное уголовное право : учебник / И. И. Лукашук, А. В. Наумов. – М., 1999. – С. 211.

Анотація

Зелінська Н.А. Конкуренція інституту видачі та права притулку у Стародавні часи та Середньовіччі. – Стаття.

У статті розглядається процес формування інституту екстрадиції у Стародавні часи та Середньовіччі в контексті його конкуренції з правом притулку. Наводяться історичні відомості, які свідчать про те, що функціональний еквівалент екстрадиції існував у найдавніших цивілізаціях: його особливістю є те, що видавалися, переважно, політичні правопорушники та супротивники влади.

Ключові слова: екстрадиція, право притулку, античність, Середні віки.

Summary

Zelinska N.A. A Competition of Extradition Institute and Right of Asylum in Ancient Times and Middle Ages. – Article.

This article considers the process of extradition institute formation in the ancient times and Middle Ages in the context of its competition with the right of asylum. Presented historical data states that the functional equivalent of extradition existed in ancient civilizations: its peculiarity was that primarily political offenders and authority opponents were extradited.

Key words: extradition, right of asylum, Ancient Times, Middle Ages.

УДК 340.15(430),12”

Г.П. Гуменюк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ТА ЗМІСТ ЗБІРНИКА “САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО”

“Саксонське зеркало” (Sachsenspiegel) склав дворянин-рицар, суддя Ейке фон Репков, і він же остаточно упорядкував його в 1230 р. Збірник видали латинською мовою, потім сам автор переклав його німецькою. Джерелами “Саксонського зеркала” були звичаєве право північних земель Германії, діючі там правові норми місцевих правителів, імперське законодавство, канонічне право [3, с. 174].

Цей середньовічний збірник права регулював правові відносини з конституційного права, судоустрою, ленного права, кримінального права та кримінального процесу, сімейного та спадкового права, селянського та сусідського права.

Складається “Саксонське зеркало” з трьох частин: передмов, земського та ленного права. Основним частинам, земському (Lehnrecht) і ленному праву (Lehnrecht), передує передмова у строфах (prologus), передмова в римованих словах (praefatio rhythmica), пролог (textus prologi), а також передмова “Von der Herren Geburt”. З цього друга частина передмови в римованих словах і пролог належать Ейке фон Репкову. Інша передмова та перша частина передмови у римованих словах були додані вже пізніше.

Маючи розуміння того, що всім вгодити не вдасться, автор передмови у строфах звертається до тих сучасників, котрі не розуміють його вчення про права та обов’язки. Він заперечує всім тим, хто з цими правами та обов’язками не погоджуються, і далі, звертаючись до тих, хто хоче запроваджувати нове право, висловлюється проти перекручення та спотворення правдивого вчення.

У передмові в римованих словах містяться роздуми про справедливість, законність та правосуддя, а також про небезпеку зловживання правом та можливості його фальсифікації. У кінці даної передмови з’являються слова самого Ейке фон Репкова, в яких він характеризує причини та обставини створення даного збірника звичаєвого права.

У пролозі ми бачимо заклик вирішувати важливі проблеми добросовісно і на основі права. Ніхто не має права відхилитися від права і законності навіть під впливом любові, страждання, погроз чи подарунків. Сам Бог є справедливим, а тому справедливість права пояснюється його Божественним походженням. Абсолютно всі, хто наділені судовою владою, повинні її використовувати таким чином, щоб мати сміливість згодом постати перед Божим судом. Після смерті Ісуса Христа на хресті людство отримало натхненні Святим Духом закони, котрі безпосередньо встановив імператор Константин (307–337 рр.) та Карл Великий.

Передмова von der herren geburt перелічує дворянські роди Середньої Германії і відносить їх до окремих етнічних спільнот (шваби, франки, саксонці).

Після чотирьох передмов йде вже, власне, основна частина “Саксонського зеркала”, котра розпочинається з трьох книг земського права (“Landrecht” – далі скорочення “Ldr.”) [6]. У рамках кожної книги присутній поділ на окремі статті. У першій книзі міститься 71 стаття, у другій – 72, у третій – 91. Кожна зі статей має різну величину. У друкованих виданнях “Саксонського зеркала” окремі статті поділяються ще на параграфи.

У другій частині “Саксонського зеркала” знаходяться, без будь-якого поділу чи групування, норми ленного права (“Lehnrecht” – далі скорочення “Lnr.”) [7]. У той час як ленне право регулює відносини лише між феодалами та їхніми васалами, сферою правової дії земського права є значно ширше коло питань. Саме такий поділ “Саксонського зеркала” на дві частини, де ленне право є співмірним по своїй важливості із земським правом, сприяв значному піднесенню значення ленного права в епоху Середньовіччя, котре набуло рівності зі всіма іншими галузями правового життя. На противагу ленному праву, Ейке фон Репков не включив в “Саксонське зеркало” у вигляді окремих частин міське право (Stadtrecht) та васальне право (Dienstmannrecht) (Ldr. III 42,2; Lnr.63,2).

З точки зору сучасної галузево-правової термінології, земське право містить у собі елементи конституційного, судового, процесуального, кримінального, сімейного права, а також права спадкування, сільського та сусідського права. Крім того, норми конституційного та судового права мають тісну спорідненість з нормами ленного права. Намагаючись оремо подати дані галузі права, стає зрозуміло, що може йтися лише про досить коротку їх характеристику.

На думку римо-католицької церкви, німецький король мав право на титул імператора і вважався її світським захисником та покровителем. Взаємовідносини Папи Римського та імператора, а також співвідношення церковної та світської влади було центральною темою для розгляду в середньовічних конституційних судах. Вже на самому початку земського права “Саксонського зеркала” Ейке фон Репков звертає свою увагу на цей дуалізм і є прихильником принципової рівності папської та імператорської влади, виходячи з того, що меч кожного з них є втіленням того завдання, яке їм доручив Бог (“Ldr.” I 1). Папа не вповноважений встановлювати нові права, які б урізали чи відміняли земське або ленне право (“Ldr.” I 3,3). У той самий час Ейке фон Репков визнає ритуал, згідно з яким імператор, на знак покори перед Папою Римським, повинен вести за вуздечку його коня, а згодом впасти до його ніг. Очевидною символічною ознакою цього ритуалу є залишки тих привілеїв та переваг, якими володів Папа щодо світської влади. Король, у порівнянні з фюрстами, є верховним сюзереном та суддею. У формі градації військових щитів Ейке фон Репков пояснює ієрархічну структуру васалітету, на чолі якої перебував король, котрий був володарем першого військового щита (Heerschild). Далі йшли духовні та світські фюрсти, котрі мали у своєму розпорядженні другий і третій військові щити (Heerschild). Четвертий щит належав вільним вельможам (freien Herren), чиї дружинники володіли п’ятим та шостим щитами [3, с. 142]. Ейке вказує на те, що існував ще сьомий щит, але вже невідомо, який стан ним володів. Семиступеневість бере свій початок від вчення про створення світу за сім днів, котре, крім того, також служить ще й прикладом для підрахунку родинної спорідненості до сьомого коліна.

Ейке фон Репков вважав, що короля на його посаду можна обирати і що кожен чоловік німецького походження міг стати королем. Хоча дане твердження “Саксонського зеркала” і виглядає дуже віддаленим від реальності, та все ж таки саме “Саксонському зерцалу” треба завдячувати появі першого детального опису процесу обрання курфюрстів, обов’язком котрих і було обрання короля (“Ldr.” III 2). Згідно з цим описом правом обирати короля володіли архієпископи Майнца, Кельна, Трієра, пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський та маркграф Магдебурзький. Ці вибори мали відбуватися в чітко визначеній послідовності. Короля Богемії, який поза всяким сумнівом належав до курфюрстів, Ейке фон Репков виключив з вищенаведеного переліку вибірників короля. Після свого обрання король повинен був присягти на вірність імперії та пообіцяти оберігати і зміцнювати її закони (“Ldr.” III 54,2). Особа короля була по особливому захищена. Ніхто не мав права чинити замах на його життя, хіба що тільки в разі, якщо імперія рішенням суду попередньо позбавляла його права на життя (“Ldr.” III 54,4).

Коронування та помазання Папою Римським перетворювало німецького короля на імператора Священної Римської імперії (Ldr. III 52,1). Після цієї події вже ніхто не мав права позбавити імператора його титулу, навіть сам Папа Римський. Винятком могли служити лише ті випадки, коли імператор відрікався від правдивої віри, залишав свою законну дружину чи руйнував Церкву.

Король також був зв'язаний правом і в разі його порушення підпадав під підсудність пфальцграфа Рейнського (Ldr. III 52,3). Про те, чи порушував король закони, чи ні, можна було дізнатися з того, яким чином король реалізував своє суверенне право.

Було чітко визначено, хто мав право карбувати монети і відповідно збирати збір за карбування. Для заснування нового місця карбування монет та нового ринку потрібен був дозвіл уповноваженого судді [4, с. 1-8]. Крім того, на це також повинен був надати свій дозвіл король ("Ldr." II 26,4). Король ще мав право на всі скарби, які лежали в землі на глибині більшій аніж може досягнути плуг ("Ldr." I 35,1). Сила імператорської влади гарантувала також громадський порядок (Landfriede). Це означало, що раніше встановлені законним чином суперечки не могли відбуватися проти визначених груп осіб, у визначених місцях та у визначені дні ("Ldr." II 66, 1-2; HI 2; Abb. 18:5). Як верховний суддя, король оголошував про вигнання з імперії злочинців ("Ldr." I 71). У п'яти населених пунктах землі Саксонії королю дозволялося мати свої резиденції. Йшлося про такі міста, як Пфальцен Гроне, Верла, Вальхаузен, Альштедт та Мерсебург ("Ldr." III 62,1). Серед існуючих доходів королю належали надходження від карбування монет та митні збори.

Крім того, налічувалося сім саксонських феодальних володінь (Герцогство та Пфальцграфство Заксен, Марка Бранденбург, Ландграфство Тюрінгія, Марка Майсен, Марка Лаузітц та графство Ашерслебен), котрі король надав князям у володіння разом із врученням їм окремих прапорів ("Ldr." III 60,1). Внаслідок цього князі зобов'язувалися стояти на службі в імперії та королівського двору. У разі необхідності надати військову допомогу, король сповіщав їх листом та печаткою ("Ldr." III 64,1).

Поряд зі світськими підвладними територіями існували ще два архієпископства (Магдебург та Майнц) та шістнадцять єпископств (Наумбург, Мерсебург, Маісен, Бранденбург, Гавелберг, Каммін, Гальберштадт, Гільдешайм, Верден, Падерборн, Оснабрюке, Мінден, Монстер, Любек, Шверін, Ратцебург), котрі повністю або частково розміщувалися на території Саксонської землі.

Доволі детально описаною в "Саксонському зерцалі" є конституційна роль короля як верховного судді всієї імперії. Будь-яка сфера суспільних відносин підпадала під його юрисдикцію. Всі правові відносини, які мали світський характер, брали свій початок у сфері правової юрисдикції короля. Крім короля, лише маркграф мав право здійснювати суд виходячи з власного суверенітету ("Ldr." III 65,1). Для законного здійснення правосуддя необхідним був спеціальний королівський дозвіл на право чинити правосуддя ("Ldr." I 59). Король перебував на самій горі у структурі світського судочинства. Задля дотримання законності в різних частинах імперії він надавав князям графські титули. Тобто

судочинство на регіональному рівні здійснювали за дорученням короля графи. Реальний стан справ з правосуддям, який існував у Імперії, значно відрізнявся від чинних на той час правових положень про судоустрій. Закони 1220 та 1232 рр. надали князям додаткові права, які в тому числі стосувалися й судочинства. На цьому фоні багато положень “Саксонського зеркала” про судочинство виглядали такими, які втратили відчуття реальності та відійшли від дійсності [5, с. 24].

Ейке фон Репков чітко встановив співвідношення між світським і церковним судочинством. Положення “Ldr.” I 2,1 зобов’язувало кожного християнина три рази на рік відвідувати церковний суд. У залежності від стану, діяли різні церковні суди. Ті, хто мали право бути обраними судовими засідателями (Schöffbarfreien) і кому належало отримати п’ятий військовий щит (Heerschild), повинні були поставати перед судом церковного синоду. Селяни, які платили відсотки за володіння землею, повинні були поставати перед церковним судом відповідних старших священнослужителів церковних соборів. І нарешті, безземельні селяни поставали перед судом свого старшого священника.

Схоже розмежування повноважень за відповідними станами існувало й у світських судах. Ті, хто мали право бути обраними судовими засідателями (Schöffbarfreien), поставали перед графським судом, котрий збирався один раз на вісімнадцять тижнів на основі виключного королівського права на здійснення правосуддя (“Ldr.” I 2,2). Селяни, що зобов’язані платити відсотки, поставали перед судом шультгайса (Schultheiß), регіональний представник графа), котрий збирався раз на шість тижнів. Безземельні селяни мали у своєму розпорядженні суд гауграфів (Gaugrafen) (“Ldr.” I 2,3). Відвідини відповідного суду було обов’язковим і зневажливе ставлення до цього обов’язку тягнуло за собою вжиття примусових заходів.

Принциповим було те, що судді були уповноважені здійснювати правосуддя на будь-якому місці свого судового округу, за винятком хіба що випадків наявності скарг землевласника і здійснення злочину особами, які мали право бути обраними судовими засідателями. У таких випадках суд мав відбуватися у призначеному для цього місці (“Ldr.” I 59,1). З XV ст. стало загальноприйнятим, що засідання суду відбувалися вже в передбачених для цього та звичних для всіх місцях на пагорбах, площах перед церквою, мостах та біля міських воріт. У Середньовіччі суди відбувалися просто під відкритим небом. Перехідними формами, які передували будинкам суду, були своєрідні судові альтанки, відкриті з усіх чотирьох сторін.

До складу суду входили суддя, декілька шеффенів та один фронботе (Fronbote). Шеффени робили свої висновки щодо конкретної справи і висловлювали їх на прохання судді. Роль судового службовця і судового виконавця виконував фронботе, котрий мусів відповідати визначеним вимогам своєї кваліфікації. Суддею не мав права бути той, хто перебував у близьких стосунках з однією зі сторін судового розгляду, хто знаходився у вигнанні, під анафемою або був засудженим, хто був неповнолітнім, глухим, сліпим, німим, “божевільним”

або мав інші вади. Судді на свої посади обиралися або призначалися (гауграфи) (“Ldr.” 155,1), (“Ldr.” 155,2;56).

Велику роль відігравало також колективне судочинство сільської общини. Для цього односельчани збиралися разом під головуванням бауермайстера (війта) у визначений час і у визначеному місці. Як правило, місцем таких зборів була сільська площа.

Судді та шеффени мали спеціальний зовнішній вигляд, який вирізняв їх з-поміж інших. Згідно з положенням “Ldr.” III 69, I їм протягом судового засідання не дозволялося носити ні головний убір, ані рукавиці, а також заборонялося приходити на судові засідання зі зброєю. На плечах повинна була бути накинута мантия. Судові рішення вони мали приймати сидючи та будучи у тверезому стані (“Ldr.” III 69,2). Судове право “Саксонського зеркала” одноінстанційне, тобто не містить у собі положень про судові інстанції нижчого і вищого порядку. Критика прийнятих судових рішень здійснювалася завдяки спеціальній процедурі “винесення догани щодо судового рішення” (“Urteilsschelte”), яка теоретично могла мати своїм наслідком апеляцію до вищого судді. Але, щоправда, ця процедура та її застосування є зовсім незрозумілим. На колонізованих територіях на схід від Саале та Ельби тамтешні правові норми мали значні відмінності від норм “Саксонського зеркала”. І це незважаючи на те, що система управління місцевих слов’ян була інтегрована в судову систему німецьких колонізаторів [1, с. 371-391].

Ленне право посідає окреме місце в системі норм “Саксонського зеркала”. Поряд із земським ленне право становить другу велику частину даного правового збірника звичаєвого права. Правові норми, які містяться в ньому, стосуються взаємовідносин феодалів та їхніх васалів (ленників). Такі взаємовідносини виникали внаслідок надання феодалами у користування своїм васалам ленних володінь в обмін на їхню військову службу. Це право носило ще також назву рицарського права. Загалом, всі ленні володіння брали свій початок від короля, котрий спеціальним своїм розпорядженням віддав їх у володіння феодалам. А тому на самому початку частини “Саксонського зеркала”, яка присвячена ленному праву, існує нагадування про ієрархію військових щитів (Heerschildordnung), на чолі якої перебуває саме король. При отриманні в користування лену (феоду) васал присягав та клявся у вірності своєму феодалу (“Lnr.” 3) [2, с. 8]. На найбільш шанованому місці серед усіх обов’язків, які впливали з ленних взаємовідносин, стояла служба на благо імперії. Цей обов’язок стосувався кожного, хто отримав від короля, або, точніше кажучи, від імперії, ленне володіння. Цікавим фактом було те, що імперські васали на схід від Саала (Reichslehnsmanen) замість служби на благо імперії зобов’язані були нести військову службу на території Польщі та Богемії (Чехії) (“Lnr.” 4,1).

У “Саксонському зерцалі” присутні положення про повернення феодалу ленного володіння, незважаючи на те, що насправді було загальноприйнятим явищем спадковість ленних володінь. Окремі положення стосуються особистісних критеріїв, необхідних для отримання у володіння лену або феоду. Під такі критерії одразу не потрапляли жінки, священнослужителі нижчого рангу,

селяни, купці, безправні та позашлюбні новонароджені, а також ті, хто не мав васального походження. Ленне право мало таким чином виключну сферу своєї дії, котра поширювалася лише на вільних чоловіків рицарського походження.

Суперечки довкола ленних володінь вирішувалися у спеціальних ленних судах, у котрих ленники виступали в ролі рицарів та шеффенів. Процедура функціонування ленних судів була доволі детально регламентована.

У порядку винятку право на володіння леном могли отримати також жінки та дівчата. Вони, щоправда, не повинні були виконувати імперську службу, а лише сплачувати відповідну суму грошей (“Lnr.” 34). Характерною особливістю була наявність великої кількості різних видів ленів (стяговий лен (Fahnenlehen), княжий лен (Fürstenlehen), замковий лен (Burglehen), церковний лен (Kirchenlehen), судовий лен (Gerichtslehen), лен бауермайстра (Bauermeisterlehen).

Феодал міг також надати одне феодалне володіння двом особам. Один міг отримати лен у володіння у звичному порядку, у той час як інший отримував право на очікування лена (Lnr. 5,1). Це право на очікування згодом перетворювалося, у разі смерті першого васала, на повноцінне право на володіння певним леном. Можна лише здогадуватися про значну кількість перепон при здійсненні права на очікування в тодішньому неписьменному суспільстві.

Ейке фон Репков не мав ґрунтовної юридичної освіти, не знав добре римського права, правда, це сприяло збереженню автентичності німецького права, яке в “Саксонському зеркалі” виступає, так би мовити, у “чистому” вигляді, без вкраплень і впливів чужих правових систем, що особливо цінне для дослідження цього права.

Література

1. Дембо Л. И. Юридическая природа феодальной земельной собственности / Л. И. Дембо // Учен. зап. ЛГУ. (Серия “Юридические науки”). – Л., 1948. – Вып. 1.
2. Дембо Л. И. Земельные правоотношения в классово-антагонистическом обществе / Л. И. Дембо ; отв. ред. А. И. Королев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1954.
3. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / Б. Й. Тищик. – Л. : Світ, 2006.
4. Hiener Lück. Münze und Münzregal im Sachsenspiegel / Lück Hiener // Freiburger Münzblätter. – Freiberg, 2005.
5. Heiner Lück. Die kursächlichen Gerichtsverfassung 1423 bis 1550 / Lück Hiener. – Köln-Weimar-Wien, 1997.
6. Sachsenspiegel. Landrecht. – Hannover : Karl August Eckhart, 1995.
7. Sachsenspiegel. Lehnrecht. – Hannover : Karl August Eckhart, 1989.

Анотація

Гуменюк Г.П. До питання про структуру та зміст збірника “Саксонське зеркало”. – Стаття.

Стаття присвячена “Саксонському зерцалу” – першій кодифікації германського середньовічного права, що мала велике поширення та вплив на середньовічну та сучасну юридичну практику не лише в Німеччині, але й в інших країнах Центральної та Східної Європи протягом XIII – XVII ст. Значну увагу приділено змісту та структурі “Саксонського зеркала”, земському та ленному праву.

Ключові слова: сакс, “Саксонське зеркало”, звичаєве право, феодалне право.

Summary

Гуменюк Г.П. “Saxon Mirror”: Content and Structure. – Article.

The article is devoted to processes of acceptance, working out and manuscripts of “Saxon mirror” – first legal code of the German Middle Ages, which had widespread and influence on Middle Ages and present-day law practice not only in Germany, but also in other countries of Central and Eastern Europe, framework XIII – XVII centuries. Special attention is paid to contents and structure of “Saxon mirror”, to common and feudal law.

Key words: Saxon, “Saxon mirror”, common law, feudal law.

УДК 340.132.,653”

А.Ф. Крижанівський

ПРАВОПОРЯДОК У КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

Термін “Середні віки” започаткували християнські богослови, які були впевнені в тому, що живуть у часовому проміжку (у середні часи) між двома пришестями Христа. Але в науці поняття “середньовіччя” утвердилося після того, як в епоху Ренесансу було проголошене повернення до античної культури; вважається, що вперше цей термін застосував у такому сенсі історик Флавіо Бьондо (1392 – 1463), який вважав початком середньовіччя занепад Західної Римської імперії, а кінцем – сучасну йому добу.

Для гуманістів доби Відродження і діячів французького Просвітництва поняття середньовіччя було синонімом здичавіння і неучтва, релігійного фанатизму і культурного занепаду. Навпаки, історики так званої “романтичної” школи початку XIX ст. називали середньовіччя “золотим століттям” людства, оспівували достоїнства лицарських часів і розквіт культурних християнських традицій.

Сучасна наука відійшла від глибоко помилкового твердження про Середні віки як інтелектуальне провалля між античністю та Ренесансом, одночасно критично ставлячись до романтизації цієї доби в історії людства. Слід погодитись з І. І. Царьковим, який стверджує, що в середні віки правова наука продовжила